

П. Г. БЕРКО, М. О. БОРИЩАК, І. І. ГУЗЕНКО
ВПЛИВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Автори статті розглядають особливості впливу геопсихічних чинників, на здоровий спосіб життя, на формування характеру українського народу, особливості впливу психічного життя однієї людини на іншу і модифікацію поведінки, наставлення індивіда в групі, масі.

Автори аналізують думки давніх українських мислителів (митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, Кліма Смолятича, а також їхніх послідовників — М. Шлемкевич, В. Крисаченко та ін.).

У статті зосереджується увага на особливостях індивідуальності українського народу.

Авторы статьи рассматривают особенности влияния геопсихических факторов на здоровый образ жизни, на формирование характера украинского народа.

В статье раскрыты особенности влияния психологической жизни одной личности на другую и модификацию поведения.

Авторы анализируют мысли древних украинских мыслителей (митрополита Иллариона, Владимира Мономаха, Клим Смолятича, а также их последователей — М. Шлемкевич, В. Крисаченко и др.).

Особое внимание акцентируется на особенностях индивидуальности украинского народа.

The influence of geopsychical factors upon healthy way of life, upon character's formation of Ukrainian people, physical training and influence of psychical life of one man upon the other and modification of the individuum.

У ХІХ ст. закони історичного розвитку, історичний процес за думкою так званих об'єктивних дослідників ставився в безпосередній зв'язок із такими зовнішніми для людини речами, як природа, географічне положення, ґрунт, підсоння, соціальне оточення, суспільно-економічні відносини, яким марксизм давав абсолютне значення.

В той же час було виразно висловлено ідею про одноразовість історичного процесу всупереч тим, хто підтримував теорію закономірності історичного життя, подібної до органічної закономірності. І тоді вже було зрозуміло, що між фізично-природничими закономірностями й певними історичними правильностями існує суттєва різниця: у фізиці можна робити безконечні експерименти з тим же результатом, тоді як в історії можливий тільки одноразовий експеримент. Це значить, що історія ґрунтується на явищах неповторних: Наполеон або Робесп'єр існували лише один раз, більше їх не буде, і кожна їхня акція також неповторна.

XX століття принесло нам ще більшу ясність. Відомий німецький історик Майнеке у своїй праці: "Entstehung des Historismus" робить поділ на генералізуючу й індивідуалізуючу методикю. Не перша, а друга є, на його думку, правдивою історичною методикою [10]. Інший видатний представник історичної науки голландець Гойцінг [11] висловлюється, що історія є виразно неточною наукою: в історії закони — „vermutete Regelmässigkeit”.

Поширюючи цю думку Гойцінга, можемо поруч з індивідуалізуючою методикою визнати як допоміжну, субсидіарну й генералізуючу методикю. Коли ми відмовимося від ототожнення генералізуючої методики, від ідентифікації її з методикою пошуку об'єктивних історичних законів, то ми тоді легко зрозуміємо, що генералізуюча методика або універсальна — це та, що спостерігає в історичних подіях Regelmässigkeit — не закони, а певні сталі явища, що на полі економічному особливо помітно: з потреби їсти, пити, тощо, постають певні стабільні людські реакції.

Але все ж таки вихідним пунктом є саме людина. І не тільки історично. Це помітно й у філософії (екзистенціалізм, персоналізм), і в соціології, і в інших дисциплінах. Зрештою люди творять (роблять) історію — зрозуміло, що як нації, як певні сталі групи окремих особистостей. Не обов'язково великі особистості, бо й маса, навіть пасивна, може перешкоджати або підхоплювати ідеї особистостей, еліти.

Модерний вчений не заперечує ні впливу оточення, ні впливу зовнішніх речей, він тільки ставить факти в інший зв'язок. На першому плані в нього людина, а не об'єктивні чинники. Коли об'єктивні чинники й роблять історію, то тільки через людину. У центрі історії мусить стояти фізично і психічно здорова людина зі своєю реакцією на внутрішні й зовнішні обставини.

Нині не можна вже за старою традицією починати історію України з опису її природи, географічного розташування, річок і т. д. — прямо так, роблячи з цих речей безпосередні висновки

шодо історичного процесу та просто приймаючи, що ці природні сили формували й ту людність, яка осіла на певній території.

Ми мусимо добре з'ясувати, що природні обставини самі собою нічого не означають. Важлива реакція людей на природні обставини, і вона є для вченого одиноким міродайною.

Вплив природних чинників можна б назвати регулюючим, а не творчим елементом. Або природа дає можливості для людей, або не дає. Або виключає, або не виключає. Та й це – релятивне. Як відомо, люди живуть і в полярних країнах і, в тропіках. Врешті, у історичнім процесі ми зауважуємо певну лінію від пристосування людини до природи, до опанування нею природи. Тварини мусили пристосовуватися до природи й на цій стадії залишилися. Людина зробила перший крок до опанування її, винайшовши вогонь і одяг. Тим вона надзвичайно розширила межі свого панування над природою. Тому людина є не тільки продуктом природи, як вона не є тільки відбитком оточення. У людини діють сили, які ведуть її до перероблення самої себе і свого оточення. У людині є, говорючи Бергсонівською термінологією, творчий порив, творчий імпульс. Важливу роль для становлення людини відіграє здоровий спосіб життя.

Тому й людина є релятивно вільною або такою, яка поступово звільняється від залежності від природи, і що далі, то все більше.

З огляду на аналіз цих концепцій, ми торкнемося впливу геополітичного доквілля на український народ.

Звичайно, український вчений, починаючи історію свого народу, говорить традиційно про систему українських річок, про значення Дніпра й Дністра в історичнім процесі українського народу, робить наголос на важливість в історії України лісової й степової смуги.

З факту, що українська територія поділяється на лісову й степову зони, з деякими переходами від однієї до другої, українськими вченими робилися далекосяжні висновки. Навіть такі відомі історики, як С. Томашівський, В. Липинський дивилися на степ як на чинник тільки негативного порядку. Ці засновники державницького напрямку в українській історіографії будували свою ідеологію на засереченні народництва XIX ст. Томашівський говорить про відвічний контраст між культурно-лісовою і степово-луговою смугою нашої землі. Липинський, оперуючи методикою антитез, так само як і народники, висуває й поглиблює контрасти, які опанували життя українського народу в його історичному розвитку, особливо козацьких часів: ліс, степ, плуг — степове добичництво, хліборобська цивілізація, кочова, ухаднича анархія, статечне козацтво зі старшиною й українською шляхтою — степові козаки, низовці й маса народу, що йде з ними — це неначе ворожі сили, світлі й темні, що надають напрям історії України: з одного боку все позитивне, творче, корисне, і з другого боку — все негативне, руйнівне й шкідливе. В своїй „Україні на переломі”, виданій у 1920 р., Липинський каже так: „Доки в цій боротьбі між плугом і степом головну роль з українського боку грає низова нехліборобська козащина та її права рука, анархічна „чернь” українська й допомога татарська, — доти Богдан Хмельницький репрезентував руйніницьку силу степу, а Польська Річ Посполита — творчу хліборобську цивілізацію... Щойно сформування й перемога в Україні осілої, хліборобської, а разом військової, лицарської верстви творить підставу для будови незалежної від Польщі української держави. Для нього живою, здоровою є хліборобська, „городова” Україна, а засудженим на смерть — „низове, общинне, ухадницьке й здобичницьке Запорожжя”.

Залишається враження, ніби український народ поділяють на дві половини, що постали в процесі історичної еволюції: одну — лісову з позитивними якостями, а другу — степову з негативними. Аж надто виразно виступає наперед вплив природничих, географічних чинників.

Ні ліс, ні степ самі в собі не є, звичайно, ні негативними, ні позитивними чинниками. Москва формувалася в лісах, болотах; натомість кочуючого нехліборобського елемента в ній значно більше, ніж в українців. Не географічні причини самі собою, а історичні обставини спричинилися до того, що ліс став оборонною лінією українського народу. Ця зміна відбулася завдяки номадським азіатським ордам, що з'явилися на українській території вже з часів великого переселення народів.

Саме в цій віковій боротьбі з номадами сформувався український народ, але сформувався як цілість, а не з поділом на дві душі. Низова Україна зовсім не була повним антагоністом до городової України. Нині степовик, завтра городовик, нині мисливець, завтра хлібороб. Між обома елементами була постійна флюктуація. Отже, поділ на людей степового й лісового типу (а в Україні є ще й лісостеп!) дуже релятивний.

В українській флюктуації між лісом і степом велику роль грали історичні обставини. І тут треба визнати, що степ і за часів Київської державності, і Галицького-Волинського князівства, і Литовсько-Руської держави був чинником, ворожим нашій державності й нашому народові. Зрозуміймо правильно. Не степ сам собою. Річ у тім, що предки українського народу не зуміли використати

степових умов, та й були вони занадто слабкі порівняно до номадів, або й бракувало їм єдності, що рішуче розправитися з ними. Тому наш степ став природною сферою життя чужих кочівників — печенігів, половців, татар, опірною та вихідною точкою для їх набігів та руйнування України. Не змінилася й ситуація і за часів козацьких. Але водночас якраз у цім небезпечнім степу появився новий елемент, з якого мало постати козацтво; тут неначе прийшло до якогось синтезу між свободолюбивою людністю України й степом, бо й для козаків степ став своєю сферою їх життя. У степу, неприступному для контролю державної влади, „розвивалося козацтво як зайняття тут організувалося воно в певні, правда, примітивні форми” [1].

Ми бачимо тут реакцію народу на певні умови життя. Український народ бере свою долю у свої руки, і не тільки боронить себе (міг би й цим обмежитись!), але активно освоює степову смугу, завойовує та підкоряє її собі. З другого боку, у довгій боротьбі зі степовими номадами вже Грушевський вбачав основну заслугу українського народу в історії європейської культури. Своїми грудьми, своїми безконечними жертвами український народ захистив західноєвропейську цивілізацію від тих нещадних ворогів, які не раз загрожували знищенням культурного розквіту народів, що жили на захід від України.

Степові умови життя, звичайно, вимагали від українця певного пристосування. Реакція мисливців — це реакція на небезпеку. Тому й козак, що сидів на півдні, знав досконало способи й методи боротьби проти татар в умовах степу. Саме такий спосіб життя сприяв утвердженню цілої системи фізичної підготовки юнаків.

Степ надавався не тільки для здобичництва, але й для хліборобства. Зміна умов, життя, неспокій, небезпека виключали заняття хліборобством. Південь — це була Україна мисливців, рибалок, що жили із сезонної роботи. Запоріжжя було характерне прагненням до волі. Бути вільною людиною — це було основне для донця й запорожця, а тому в їхній уяві хліборобство видавалося, особливо спочатку, системою відносин, яка приносить із собою поневолення людини людиною.

І все ж в основному український тип був і залишився хліборобським типом, а українська цивілізація — хліборобською цивілізацією. Любов до землі вимагала великих фізичних навантажень. І тому не дивно, що наші предки влаштовували різні змагання, з метою урізноманітнити хліборобську працю. Не знати скільки ліс і степ формували цю первісну українську вдачу. Факт той, що ми маємо перед собою певну сталу прикмету, може, расову, яка проявляє себе при зіткненні з непереможною силою. Археолог, професор Щербаківський говорить про матріархальну хліборобську культуру українського народу, отже, про певний сталий тип. Українець на обставини життя, на довкілля реагує в основному як хлібороб, і блискуча українська колонізація, проведена протягом XVII-XIX ст., була колонізацією виразно хліборобського типу.

Тут можна говорити навіть про свого роду синтез степу з хліборобською вдачею. Українець йшов у степи як хлібороб, тобто як людина з переважно хліборобською вдачею. І навіть Запорозька Січ, січові братчики, які не плекали хліборобства за старою традицією, а жили з ловецтва, скотарства, торгівлі і здобичі, були вимушені історичними обставинами до зміни свого ставлення до хліборобства. Січове братство залишилося, щоправда, при своїх звичаях, але Запоріжжя як цілість, як окреме державне тіло змушене було дбати про колонізацію своїх земель власним хліборобським населенням, щоб не стати жертвою своїх сусідів, а насамперед Москви. Це стале, хліборобське населення, знане як „підданство Війська Запорозького Низового”, є явищем, характерним для життя Запоріжжя останнього періоду його існування (1734 -1775).

Напрямок української колонізації, в основному, йшов з північно-західного в південно-східному напрямі — тобто з лісу й лісостепу в степи. Лісостеп і степ стали основними територіями, на яких розвинулося українське хліборобство.

Коли уважно простежити, то реакція українця на степ, загалом, — реакція хлібороба, хоч мисливець і козак увібрали в себе чимало номадських рис. Степове хліборобство (або лісостепове із середньої смуги) чимось відповідає українській вдачі. Українець вмів і міцно триматися землі й бути рухливим та ініціативним у пошуках нових хліборобських теренів. У ньому було щось від хлібороба й від степовика.

У зв'язку з проблемою лісу й степу можна говорити про оборонний характер української вдачі, а тим самим і української історії. Безперечно, тут не може бути сумніву: ліс давав людині захист, служив її обороні, тоді, як степ примушував її активно виступати проти ворога.

Залишається враження, що в основному український народ (за винятком блискучої колонізації, яка назавжди залишиться почесною сторінкою активності хлібороба) з огляду на історичні умови усе більше переходив до оборонної акції. Перевага оборонності, потреба боронити свої „права і свободи”,

в арешті залежність від інших (Москви або Польщі) клали своє тавро й на українську психіку. У характері українця чимало оборонних елементів: брак відвертості, недовірливість, впертість.

З почуття вічної загрози для себе як людини, для свого народу і для своєї території, виростала в нього безконечна туга за свободою. Українець — індивідуаліст через історичні обставини. Через потребу боронити свою свободу, або свободу свого народу в нього склалася висока оцінка самого принципу свободи. Українець нерado схиляється перед авторитетами (а особливо своїми), і любить добровільні з'єднання. Він — кооператор з природи. Через те, що народові доводилося існувати хоч і на своїй землі, але цілими століттями „в приймах”, тому ідеал його був жити „у власній хаті”. Це — Шевченківський і водночас і народний ідеал.

Тут є певна спорідненість і з хуторянським ідеалом життя, зі своєрідним хліборобським егоїзмом. Хутор — це теж свого роду оборонність, тільки повернута в чисто індивідуальний бік і тому негативного характеру. Це намагання відгородити себе від загального життя, жити на свою власну волю для себе, в атмосфері золотого спокою. А для цього необхідно було мати досконале здоров'я.

Перевага оборонного елемента в українця, що він став хліборобом, надало певної однобічності його національному характеру.

У протилежність до англійців і американців, українці значно втратили на тому, що можна було б назвати номадністю. Колись експансивний русин, репрезентований купцем і вояком з їх торговельними і здобичницькими інтересами, перетворився протягом довгих віків у гречкосія. Навіть ще в козацькій добі були, окрім добичництва, свої власні торгівля та індустрія. Їх було знищено руками Москви, яка не бажала собі конкурентів в Україні. Україна мала стати провінцією Москви.

Хліборобський тип серед українського населення став занадто пануючим. Це була дуже важлива проблема для нації, торгівлею та індустрією якої керував майже винятково іноземний капітал. Крім цього, різні заїди нищили все, що було пов'язано з індивідуалізмом і хліборобством. Особливо нищили нас голодоморами (1921-1922, 1932-1933, 1945-1946). Мільйони українців у пшеничнозолотій країні змирати страшною голодною смертю.

Нині, після знищення основних елементів хліборобської верстви в Радянській Україні, проблеми є остракованими знову інакше. Загалом відбувся процес номадизації через колосальний розвиток індустрії й колективізацію — який глибоко зачепив і основні кадри українського народу. Нині актуальний ключ до органічного зв'язку із землею, до того зв'язку, який до революції 1917 року став уже занадто вузьким і тісним, і який так радикально зруйнувала радянська система.

У зв'язку з нашою темою звернемося до моря і дніпрової річкової системи. Великий дніпровий шлях „з варяг у греки”, з півночі на південь став можливим завдяки Дніпрові та його притокам. Чорне море з'єднувало Україну з античним світом і тим давало певний напрямок у розвитку її господарства й культури. Але цей водний шлях не був вільний, бо саме вихідний пункт з Чорного моря в Середземне, Боспор, знаходився в руках Візантії, а потім Туреччини. Існування й експансія Туреччини вплинули негативно на українську економіку, і аж надто прив'язали її економічно до західного світу. Щойно в XIX-XX ст. Чорне море знову наближує Україну до світової господарки.

Але нас цікавлять не географічні чинники в їх історичній функціональності, а реакція народу на них. Як зрозуміти ту надзвичайну експансію українських племен за київських часів, яку уможливив великий водний шлях? Найперше, це була експансія норманів — вікінгів, варягів, що проклала собі шляхи і на Сході, і на Заході Європи. Це був своєрідний вибух норманської динаміки, у якій певні географічні умови, існування великого водного шляху на Дніпрі й Волзі служили свого роду пелюдами, у які виливалася їх енергія.

Отак і київська держава з її неозорими просторами, може, і не постала б, якщо б не було норманів. Київська держава — це продукт співпраці норманів з південною українською групою східних слов'ян. Нормани знайшли собі серед слов'ян відповідні елементи, а насамперед серед полян. Київ був і перед приходом варягів важливим торговельним пунктом. А те, що він зумів затримати за собою значення центру, то це завдячує він не тільки своєму щасливому розташуванню, а й племені полян, яке навколо нього жило.

Не раз доводилось чути, що з українців не може бути справжніх моряків, бо українці зрідка мали зіткнення із морем, і лише з кінця XVIII ст. чорноморські береги стали насправду доступні українцям. Звертає на себе увагу той факт, що саме з мас українського народу вийшло велике число моряків балтійського й особливо чорноморського флоту. Ми знаємо, що козаки мали свій флот з „чайок”, на яких вони робили славні походи в Чорне море.

Не дивно, що вікінги були правдивими мореплавцями. Вони походили з краю, де море було рідним елементом, і все ж нас дивує розмах вікінгової океанської експансії. Тоді у національній структурі відбувся зрив, у життя увійшло щось не буденне, небувале.

Не менш цікавим явищем є й наші козаки на чайках. Це був теж несподіваний прорив, вибух фізичної і розумової козацької енергії. Не примус обставин, радше, розмах козачої вдачі привів до того, що в XVII ст. Туреччина стояла під терором безконечних козацьких нападів.

Впадає в око, що козаки виходили в море чайками, зробленими поблизу Січі. З опису Боплана ми знаємо, що чайки мали щоглу і на ній вішали досить лихе вітрило, але вживали його тільки в добру погоду, а під сильний вітер бралися за веслування. Можна ствердити, що тут присутній своєрідний примітивізм, нездатність до морського ремесла. Так твердить і Боплан, опис якого походить із сорокових років XVII ст., отже з часів особливої активності козаків на морі.

Однак очевидно, що козаки добре знали тодішнє морське діло, і їм були досконало відомі й турецькі, і венеційські галери.

Не був це примітивізм. Припускаємо, що козаки трималися свого. Вони не з берегу моря, але з ріки виходили в море. І тут зрозуміло, що у море виходив континентальний елемент, вояк зі звичками степовика й хлібороба. Він робив чайки так, як йому було зручно, підганяв їх під свою вдачу. Тому й вітрило тут є вторинним елементом, тому й рятується він у бурю очеретом, пов'язаним навколо чайки.

Козацька стихія — не море, а ріка й земля. Або, коли взяти саме море, то тут хлібороб так само входив у синтез з морем, як він входив і в синтез зі степом. Виходячи в море на чайках, українець творив щось своє, нове. Він вибирав собі такі форми і методи морських операцій і морського плавання, які йому здавалися у цих обставинах найбільш доцільними, або найбільш зручними.

Степ і море — це були ті напрямні лінії, якими послуговувався український хлібороб у своїх колонізаційних прагненнях. Тому й хліборобський тип український вийшов своєрідним із свого особливого ґрунту.

Новіші історичні часи, особливо XVII-XVIII ст., були часами формування модерних націй. У цьому процесі ми йшли в ногу з усіма західноєвропейськими народами. Але наша мачуха-історія поєднала нас у середині XVII ст. з північним сусідом Росією, — це понад 300 років повільного нищення нашої національної самобутності, нашої культури, нашої Церкви й нашої школи. Час московського панування — це „пропащий для нас час”, як писав М. Драгоманов.

Нищачи наше, Москва накидала нам свою культуру, свою мову й свою виховну систему. Українська інтелігенція, вихована в московських школах, на чужій для нашого народу культурі, відчужувалася від свого народу.

Велика частина нашої національної спільноти з давніх-давен опинилась у межах інших держав — Польщі, Австрії. Молоде покоління там виростало в атмосфері впливів різних культур, традицій і звичаїв, іншого правопорядку тощо. Чи ж можна дивуватися, що нам сьогодні бракує взаєморозуміння?

Нині ми розв'язуємо проблеми: національне шкільництво, національне виховання, вироблення національної ідеології. А свою енергію витрачаємо на взаємопоборювання й самознищення. Чому? Очевидно, це пов'язано з нашим характером і чужими впливами на нас.

Наука про характер як окремої людини, так і цілих спільнот, зовсім молода. Стала вона виокремлюватись в окрему науку характерологію в останніх десятиліттях. Німецький психолог Вільям Штерн пише: „Характер є сума усіх властивостей людини, готовність і настанова до вольового чину... Він є складне явище в людини. У ньому є риси глибокі й поверхові, центральні й периферійні, пануючі й підрядні, стійкі й нестійкі. Вирішальним у характері є не певні риси та їхня сила, а те, як ці риси поєднані в цілість, тобто, що людина ставить на перше місце, вважає головним і чи побічні потягнення сприяють головному” [8; с. 606-609].

Загалом характер — це відмінний спосіб, яким проявляється духовність чи то окремої людини, чи національної спільноти. Національний характер, як і національна душа народів, містить у собі найбільш загальні спільні риси поведінки й світосприймання народу.

Першим свою увагу цим проблемам присвятив М. Костомаров у працях „Книги битія українського народу” та „Дві руські народності”. Характерні риси українського народу Костомаров подає описово. Підкреслює чуттєвість, глибоку релігійність, індивідуалізм. В українців домінує нахил до особистої свободи. Він — індивідуаліст, приватновласник. У розумінні українця громада — це добровільний збір людей. В Україні завжди панував „дух терпимості”, не було неприязні до інших народів. В українців основна риса — фантазія, що одухотворює увесь світ, українська народна поезія „уносить душу в світ фантазії й обігриває душу не земним, не тутешнім вогнем”. Українська поезія нерозривна від її природи, вона оживлює її, робить учасницею радості й горя, людської душі. В Україні жінка цілком рівноправна з чоловіком. У релігійній сфері перемагає внутрішньо-духовне релігійне почуття і зовсім нема відступництва від церкви щодо обрядів. В українців є глибинне

почуття всюдисущості Божої, душевна побожність, внутрішня розмова з Богом, таємне роздумування про Божий промисел, сердечний порив до духовного, незнаного, таємничого й радісного світу.

Після Костомарова характеристиками українців займався український історик і археолог Володимир Антонович. Антонович звертає увагу на відмінність психологічних явищ народному характері. Він пише, що головна духовна різниця між одною й другою групами населення полягає, звичайно, в психологічному складі, відчутті понять, у поглядах та ідеях. Від цього внутрішнього стану залежить вибір тих сфер, на які переважно скерована, діяльність народу, залежать і форми устрою особистого й сімейного щастя і взаємних відносин між окремими особами й напрямом романтизму й симпатії або антипатії, що викликаються в різних груп однорідними зовнішніми явищами.

Він підкреслює, що в складі характеру українця почуття переважає над розумом; він сильно прив'язується до оточення, яке йому дорожче, ніж практичні вигоди. Тільки у крайньому випадку він розлучається із своєю хатою, селом, батьківщиною. Як натура переважно лірична, українець вважав гідність і свободу своєї особистості. На шкоду своєму економічному розрахунку він постійно прагне усамітнення; авторитет родинної влади для нього довготривалий; особиста образа для нього дуже чутлива, він різним способом намагається її уникнути й важко забуває. Чутливий до посягання на особисту честь, українець обережно поводить з іншими. Кожного, хто не звик до побуту українця, вражають, навіть у селянській атмосфері, кількість дотримуваних звичаїв і різноманітність способів поведінки. Українець звик обмірковувати й відшукувати істотність у своїх вчинках і поняттях; форму, зовнішність, він не цінує, для нього важлива суть істини або, за його висловом, правда.

Щодо характеру, то Антонович зараховував українців до меланхоліків. Українець, як меланхолік, на образу не відповідав відразу, але реагував доволі сильно. Образа не виявлялася в реакції, тому він вивисив у собі потребу помсти. І от тоді, часом і незначна образа України, була останньою краплею, що переповнювала чашу терпеливості й терпіння, спричинювала до помсти.

Звичайно, в такому поясненні Антоновича є багато правди, хоч не завжди й не все можна пояснити меланхолійним характером українця.

Зуважимо, що дослідження українських вчених ґрунтувалося на роздумах багатьох вчених, про сутність відмінності росіян від українців.

Так Ф. Гакстгаузен у своїх „Студіях” пише: „Українці є протилежність росіян. Українець є чутливий, запальний, радо згадує минуле свого народу й кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків... не порівняно більше ніж у москалів розвинуте в українців і естетичне почуття” [2; 95].

Й. Блязіус у „Подорожі через Україну” (1844) пише про відмінність побуту й психології обох народів. Про українців читаємо запис: „Їх гордий хід, відмінний від інших одяг, гострі характеристичні риси обличчя, великі вуса на поголеному обличчі вказують, уже на перший погляд, що відмінність... В українців живе ніжне поетичне почуття, яке виявляється іноді у сентиментальній романтиці. Великорос не показує найменшого нахилу до романтики у своєму світогляді, його жвава, практична, часами навіть грубо реальна вдача не може збагнути тонкості у собі замкнутого українця і його наскрізь вразливу вдачу” [10].

Цікавими є роздуми А. Петцольда (1855). Він пише: „На Україні... бачимо зовсім інших людей — українців, це є галузь слов'янського племені, що зовсім відрізняється від інших віток цього племені; різниця велика й щодо духовного характеру та нахилів, щодо мови, способу життя, звичаїв та способу побуту”. Вчений дає характеристику українським науковцям: „Українець поводить на своїй науці рішуче, з більшим нахилом, хистом, і самостійністю, ніж великорос. У той час, коли великорос вважає науку за завдання свого життя й віддається їй без сторонніх міркувань, — здається, що великороси взагалі частенько вбачають у ній тільки засіб на те, щоб досягнути зовнішнього значення” [4].

На нашу думку, усвідомлення своєї персональної національної гідності дасть українцям можливість все краще в інших народів взяти для свого власного збагачення. Крім Костомарова й Антоновича, чимало дослідників вивчали це питання: І. Нечуй-Левицький, В. Сікорський, І. Огієнко, В. Липинський, І. Мірчук, В. Щербаківський, Д. Донцов та ін. Із сучасних необхідно назвати О. Нельчицького, Б. Цимбалістого, В. Яніва, А. Карася, М. Лісового, В. Сергієнко.

Не можна не згадати тенденційного підходу до проблеми українського характеру в Д. Донцова. Він стоїть на засадах теорії расизму й подає остійську расу як самозадоволених міщухів. Це порода рабів, яка не підноситься вище своїх тваринних інтересів. Трохи краще подає він динарську расу, але й ця порода може бути хіба що добрим матеріалом в руках „доброго пана”. Отже, загальних рис української нації не подає, а лише складові частини у формі рас з їхніми згаданими рисами.

Торкається расових чинників і доктор О. Кульчицький, але він подає ці риси значно поміркованіше й обережніше, характеризуючи остійців як людей „настрою”, а динарців „почуттєвих”, або „людей афекту”. Расові чинники тут мають вторинне значення. Більшої ваги надається чинникам геопсихічним, історичним, соціопсихічним та глибинно-психічним [3; 708].

Інший наш сучасний дослідник доктор Б. Цимбалістий, разом з американськими науковцями, заперечує расовий чинник. Він рішуче підкреслює, що „не расові, а культурні впливи, передавані через родину, оформлювали ментальність і вдачу народу” [7; 18]. Отже, на підставі новіших дослідів глибинної психології твердження Д. Донцова відпадають, як ненаукові.

“Родина — це основне середовище, що формує характер, вдачу людини. Національний характер впливає прямо із способу й роду виховання, яке отримує людина з перших своїх років”, — підкреслює доктор Цимбалістий [7; 118].

Історики кажуть, що свого часу у родинному, суспільному житті українських племен був наявний матриархат. Залишки його бачимо й тепер. У родинному вихованні дітей переважну роль (якщо не виняткову) відіграє мати. Батько залишається ніби збоку. У такій атмосфері виростає дитина, переймаючи від матері її чуттєвість, лагідність, ніжність. Найбільш інтимно, з повною довірою ставиться дитина до своєї матері.

Інші наслідки в характері української людини викликає постать батька. Його незначна зацікавленість справою виховання, роль грізної караючої сили, що у випадках непорозумінь, викликають у дитини страх перед батьком і збуджують недовір'я до нього. Сліди цього залишає слід у підсвідомості. Тому в дорослому віці діти намагаються, радше, позбутися неприємної батьківської опіки.

Звідси походить, на думку антропологів, наш український індивідуалізм. Авторитет створюється й тримається на довірі й пошані до великого життєвого досвіду батька, а не на страху перед ним. Брак справжнього авторитету батька спричинює те, що в дорослому віці ми з недовір'ям ставимось до авторитетів нашого суспільного чи національного життя, неохоче визнаємо опіку своєї національної влади. У цьому, як дехто думає, приховано наш анархізм, отаманію. “У неволі опинилися ми тому — писав В. Янів, — що надмірно любимо волю. У бажанні рівності й братерства ми боялися свого власного деспота й послаблювали себе внутрішньою боротьбою так довго (не виявляючи одночасно досить активності назовні), аж запанували над нами чужинці” [10; 203].

Необхідно розрізняти вдачу й характер. Вдача — це успадковані темперамент, інстинкт, нахили, чуття, воля тощо. Під характером же слід розуміти вироблені властивості, набуті звички через виховання й самовиховання. Тобто це риси, які окреслюють психологічне і моральне обличчя особи, народу.

“Сила характеру, — каже Ушинський, — без огляду на те, який він є — скарб нічим незамінимий. Вона походить єдино тільки з природних джерел душі: виховання понад усе повинно берегти цю силу як основу всякої людської гідності. Але всяка сила сліпа. Вона однаково готова руйнувати й творити залежно від напрямку, який їй дано. Все вирішують нахили людини та ті переконання, які здобули силу нахилів. Виховання повинно просвітити людину, щоб перед нею лежала ясно дорога добра” [6; 11].

Уже кілька століть західні області української етнографічної території відділились від свого національного коріння — Наддніпрянщини. Галичина, Буковина і Закарпаття зазнали впливу державних і культурних систем чужих держав. Це глибоко залягло у психіці й характері наших людей, особливо тому, що перед тим формування нашого національного типу ще не було завершене. Імперіалістичні прагнення тих держав спрямувалися на асиміляцію і насамперед поборювання нашої Церкви. Знищити наші школи їм вдалося легше, але в боротьбі за свою Церкву й релігію народ виявив велику силу спротиву. Якраз ця боротьба збуджувала чуття своєї національної окремішності від поневолювачів. Боротьба тривала століттями й особливої сили та глибини набирає у ХІХ ст. під впливом національного відродження Наддніпрянщини, особливо Т. Шевченка.

Ці рухи національного відродження дали нашим людям не тільки відчуття, а й розуміння своєї національної окремішності. Але це ще не є національна свідомість, бо така свідомість означає правдиве розуміння своєї національної суті, своєї національної ідеології й духовності свого народу. Таку свідомість зможемо осягнути, коли виробимо свою виховну систему, одну для всіх частин української етнографічної території, й запровадимо її, починаючи з родини й закінчуючи високими школами.

Національний корінь наддніпрянців, може, найменше зазнав нищення (беремо дорадянські часи). Тому що росіяни й часу менше мали, й національний масив наддніпрянщини значно більший. Тим то й національне відродження наше починається звідти. А все ж і вихідці з Наддніпрянщини мають у

своїм собі вплив, а національна свідомість їхня залежить від того, наскільки вони втілюють в собі ідеї Шевченка й Куліша.

Але є ще й інші причини. Одна з них — особливість структури українського характеру. У нашому характері центральне місце посідає чуттєва сфера. Очевидно, багатство української природи, пішона й заняття сільським господарством є тому причиною. Обдаровані надміру чуттям, ми маємо недостатній контроль його з боку інших психічних складників, як воля й розумові обдарування. Якщо ж чуттєва сфера визначає нашу глибоку релігійність, наші моральні й естетичні цінності, які повсякчас відносять українську людину. А всяке чуття — позитивне, і негативне — повинно бути під контролем розуму й керовані волею. Отже мусимо прагнути до гармонійного розвитку всіх трьох складників: чуття, волі й розумових здібностей.

Ще існує одна причина, яка негативно впливає на внутрішнє життя наших національних спільнот. Це те, що звано комплексом меншовартості. Доктор Кульчицький додає, що в нас чуття меншовартості має забарвлення „комплексу кривди”.

Психологія стверджує, що затиснені в підсвідоме чуття не зникають, а лишаються там постійно турбуючою силою, яка чекає нагоди для своєї розрядки. Розрядка назовні проти сильнішого агресора небезпечна, а тому вона наступає на внутрішньому секторі свого суспільного життя. Отже комплекс чужої кривди б'є нас самих. Такі згубні наслідки має чуття меншовартості.

Ми повинні шукати ліків на ті недомагання, вжити заходів на поборювання своїх негативів.

Таким чином можна зробити висновок: характер і вдача українського народу свідчить про те, що Україна є складовою частиною Західної Європи, але одночасно у нас простежуються почуття, характерні для Східної Європи. Проте орієнтація на Західну Європу аж ніяк не повинна означати втрату духовного „Я” України у європейській цивілізації.

Визначальним для нас є те, що ми — самостійний народ з власною старовинною і глибокою культурою, духовність якого заснована на прадавніх віруваннях і звичаях. „Прагнення до чогось кращого, сильнішого від окремої людини довіку буде жити в українцях. Знаряддя цього прагнення є раса — в тому ціла моральність її існування. В існуванні України висловлюється і буде висловлюватися найгарніше, що має людство, і в тому є моральність бути українцем” [5; 246].

Наші ми мусимо тип нової української людини створити, виховати. Але не зрікаймося всього того духовного й морального багатства, яке придбав наш народ протягом тисячоліть свого буття. Ми не можемо виходити з принципу, що людина для людини є вовком з природи, проповідувати ненависть й агресію проти всіх і всього. Для нас проповідь такого жорстокого підходу не додасть приятелів у боротьбі за утвердження держави, а відштовхне й тих, що маємо. Крім того, в основі нашої духовності глибоко закорінена християнська мораль. Національний наш ідеал стремить до правди й справедливості як у себе всередині, так і ззовні. Це підкреслив ще Костомаров у „Книгах битія українського народу”.

Інша справа, коли говоримо про агресію чужинців проти нас. Філософський ідеалізм учить, що як кожна людина, так і кожна нація мають своє особливе призначення у житті. Як каже Ушинський, історія кожного народу — є намагання кожного народу виявити свою ідею і здійснити її. А для цього кожна нація повинна жити своїм життям. Таке життя можливе тільки у своїй державі, за яку вона повинна боротися проти ворогів і поневолювачів. І Церква таку боротьбу освячує, бо ж ми молимося — „деремогу побожному народові нашому на ворогів подай”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боплан Г. Опис України. — Львів: Каменяр, 1999.
2. Гаксттавсен Ф. Студії. — ГанOVER, 1847.
3. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. Мюнхен — Нью-Йорк, 1963.
4. Кульчицький О. Український персоналізм. — Мюнхен-Париж, 1985.
5. Липа Ю. Призначення України. — Львів, 1992.
6. Ушинський К. Серце віддаю дітям. — К., 1986.
7. Цимбалістий Б. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. — Філадельфія, 1965.
8. Штерн В. Загальна психологія.
9. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. — Мюнхен, 1993.
10. Янів В. Психологічні основи оксиденталізму. — Мюнхен, 1996.
11. Heuzinga I. Im Bann der Geschichte. — Nijmegen: 1942.